

HISTORIEGENBRUG?

MAGNUM CRIMEN, ANDEN VERDENSKRIGS MASSAKRER OG GENFORTOLKNINGER AF HISTORIESKRIVNING I JUGOSLAVISK HISTORIEKULTUR

■ TEA SINDBÆK

”Historia est magistra vitae”, historien er livets lærer, erklæres det i et nyskrevet forord til genudgivelsen af mammutværket *Magnum Crimen* om massakrer i Jugoslavien under Anden Verdenskrig.¹ Den lærdom, som skulle uddrages af historien, var imidlertid ret forskellig, da bogen første gang publiceredes i 1948, og da den blev genoptrykt med nyt forord i 1986. I første omgang var hensigten med bogen at dokumentere og forklare de rædsler, som de jugoslaviske folk havde oplevet i den nys overståede krig. Ved genudgivelsen 38 år senere blev det betonet, at bogen trods sin anselige alder havde øjeblikkelig relevans; den skulle nu også forklare nutiden og advare om truende farer.

Bortset fra det nye forord rummede *Magnum Crimen* præcis de samme 1100 sider omfattende dokumentation og kildeafskrifter. Den var blot én af en række genudgivelser i 1980'erne af gamle kildesamlinger og historiske undersøgelser om Anden Verdenskrigs jugoslaviske massakrer og folkemord. Inden for jugoslavisk og i særdeleshed serbisk historieforskning og populærformidling af historie sås generelt en fornyet interesse for spørgsmålet om krigens interne jugoslaviske forbrydelser.

Umiddelbart virker det forbløffende, at denne gamle historiske viden blev så vigtig 38 år efter, den først var publiceret. Men hvis vi opfatter den fornyede historiske interesse som et udtryk for historiebrug, rettes fokus mod de ting i samtiden, som gjorde denne viden relevant. Hensigten med denne artikel er at udforske, hvordan den historiske information, som *Magnum Crimen* rummede, kunne genbruges efter knap 40 år. Hvad var forskellen på den betydning, bogen havde i 1948 og i 1986?

¹ Blažević 1986, XXIV.

Der er ikke tvivl om, at der med fremstillingerne og diskussionerne af Anden Verdenskrigs interne jugoslaviske massakrer er tale om omfattende brug af en smertelig, kompliceret og potentielt nationalt destabiliserende historie, både i 1940'erne og i 1980'erne. Flere forfattere har peget på en sammenhæng mellem 1980'ernes betoning af massakrehistorien indenfor serbisk historiskrivning og skønlitteratur og fremvæksten af en dominerende serbisk nationalistisk diskurs.² Nogle har endda hævdet, at brugen af massakrehistorien spillede en væsentlig rolle for opløsningen af den jugoslaviske føderation og de efterfølgende krige i starten af 1990'erne.³ Under diskussionen af den jugoslaviske brug af massakrehistorien ligger således også spørgsmålet, hvor meget betydning man i dette tilfælde kan tillægge brugen af historie.

HISTORIEKULTUR OG HISTORIEBRUG

Hvilke typer brug, der kan gøres af historie, og hvilke effekter, historiebrugen kan få, afhænger i høj grad af historiekulturen (eller historiekulturerne) i det omgivende samfund. Begrebet historiekultur betegner for det første det utal af måder, hvorpå historie kommunikerer i samfundet; for det andet den særlige kultur, der kendetegner historie som akademisk og uddannelsesmæssigt felt og historikere som professionelt kollektiv, karakteriseret ved særlige forsknings- og formidlingspraktikker; og for det tredje, at historiekultur er domineret af et særligt forhold til det omgivende samfund. Historieforskning og – kommunikation er ofte nært knyttet til ideologi og kan være mere eller mindre underlagt politiske diktater og begrænsninger.⁴

Hvilke typer historiekommunikation, der er mest indflydelsesrige og kan danne udgangspunkt for den mest effektfulde brug på et givet tidspunkt, afhænger af forhold og dynamik inden for historiekulturen. I det kommunistiske Jugoslavien var institutionaliseret historieforskning som regel overvåget, særligt hvis det drejede sig om nyere historie, og historiske udgivelser var censureret. Det var derfor styret og begrænset, hvilke former for brug, der kunne gøres af historie i det offentlige rum. I det jugoslaviske tilfælde er det desuden væsentligt, at historiefaget var prestigefyldt, institutionaliseret og stærkt hierarkiseret. Officiel og akademisk historiskrivning havde derfor afgørende indflydelse på de fleste andre former for historiekommunikation, såsom undervisningsmateriale, historieformidling i pressen og historiske film.

Historiekultur er ikke en sluttet enhed – som oftest vil det være nødvendigt at tale om flere overlappende historiekulturer, eller subkulturer. I undersøgelsen af historiekultur i Jugoslavien må der både tages højde for en fælles jugoslavisk historiekultur og for den gradvise etablering af delrepublikkers og provinseres individuelle og til tider mere nationale historiekulturer. Desuden må man skelne mellem

² Dragović-Soso 2002, 100-114; Denich 1994; Hayden 1994.

³ Banac 1992; Mennecke 2009, 514, 517.

⁴ Karlsson 2003, 30-38. Se også Myhre 1994; Hubbard et al. (red.) 1995.

akademisk og populær historiekultur og mellem sub- eller mod-kulturer i de mange private og uofficielle historier om fortiden. Når jeg i det følgende taler om 'jugoslavisk historiekultur' generelt, mener jeg historiekommunikationen og de institutioner og praktikker, der omkranser denne kommunikation, inden for det område, der udgjorde det socialistiske Jugoslavien. Med 'serbisk' eller 'kroatisk' historiekultur mener jeg den kommunikation og de institutioner og praktikker, der gjorde sig gældende inden for rammerne af disse to republikker.

Såvel produktion som modtagelse af historiekommunikation præges afgørende af de kontekster, hvori de foregår. Den betydning, et stykke historiekommunikation har, afgøres i sidste ende af den modtager, som tolker budskabet. Denne tolkning påvirkes uundgåeligt af den kontekst, hvori kommunikationen modtages.⁵ En historieskrivning om gensidige massakrer og folkemord må uvægerligt opfattes anderledes i en politisk atmosfære præget af inter-etnisk venskabelighed og konsensus om fremtidsplaner end i en situation præget af konfliktfyldte etniske relationer og ustabilitet.

ANDEN VERDENSKRIG OG TITOISTISK HISTORIEKULTUR

Emnet for *Magnum Crimen* og de andre værker om Anden Verdenskrigs massakrer var potentielt dybt problematisk fra et jugoslavisk politisk perspektiv. De jugoslaviske kommunistiske partisaners sejr i Anden Verdenskrig over såvel fascistiske og nazistiske besættelsesmagter som jugoslaviske kollaboratører og kommunisternes politiske modstandere banede vejen for kommunistpartiets magtovertagelse i landet. Partisankrigen blev det socialistiske Jugoslaviens grundlæggende og statsbærende myte, som legitimerede både det kommunistiske magtmonopol og genoprettelsen af den multinationale stat.

Imidlertid havde krigen også været scene for folkemord og omfattende massakrer begået af besættelsesmagter, og også af jugoslaviske grupper mod hinanden. Den kroatiske fascistiske bevægelse Ustasha udførte, hvad der ligner en reel folkemordskampagne mod serbere, jøder og roma. Den serbiske konservative og royalistiske Chetnik-bevægelse begik talrige krigsforbrydelser, herunder omfattende massakrer mod muslimske landsbyer i Østbosnien. De kommunistisk ledede Partisaner, anført af generalsekretær Josip Broz Tito, terroriserede og forfulgte "klassefjender" og hele landsbyer af mistænkte Chetnik-sympatisører. Ved krigens slutning blev partisanernes modstandere nådesløst elimineret.⁶

Jugoslaviens Anden Verdenskrig var således lige så meget en borgerkrig som en befrielseskrig. De inter-jugoslaviske massakrer, krigsforbrydelser og folkemord, der fandt sted under Anden Verdenskrig, efterlod en kompliceret og potentielt destabiliserende arv til efterkrigstidens Jugoslavien. Hvordan skulle man promote-

⁵ Fairclough 1992, 81ff.

⁶ For en oversigt over Anden Verdenskrig i Jugoslavien, se f.eks. Pavlowitch 2008.

re genopbygningen af en multietnisk stat og samtidig forvalte en nærmeste fortid præget af massakrer og folkemord mellem etniske og politiske grupper?

Sejren i Partisankrigen gav de jugoslaviske kommunister total politisk kontrol i det krigshærgede land. De kunne således diktere en officiel og nidkært forvaltet udlægning af historien om Jugoslaviens Anden Verdenskrig. I de første årtier kunne denne historie kun skrives af partisanveteraner.⁷ Partisankrigen fungerede som en politisk-ideologisk legitimerende ressource, fremhævet og prist i utallige politiske taler.⁸ Efter bruddet med den sovjetledede Kominformblok blev Partisankrigen endnu vigtigere som legitimerende myte, eftersom de jugoslaviske kommunister ikke længere kunne hente legitimitet fra den internationale kommunistiske bevægelse. Partisankrigen måtte nu også gøre det ud for en fuldgyldig socialistisk revolution. Umiddelbart efter bruddet med Kominform, på den 5. partikongres i sommeren 1948, holdt Tito en otte timer lang tale, hvori han forklarede og retfærdiggjorde de jugoslaviske kommunisters strategi. Partisankrigen udgjorde en omfattende og væsentlig del af talen.⁹ Titos udlægning blev senere toneangivende for, hvordan Partisankrigen skulle beskrives og forklares.

I Titos og kommunisternes udlægning blev krigen i Jugoslavien tematiseret som de forenede jugoslaviske folks tapre kamp mod besættelsesmagterne. Partisanhærens glørværdige sejre og krigens strategiske udvikling blev forklaret i omhyggelige detaljer.¹⁰ Den forenkledede udlægning af krigens historie var langt fra enestående for Jugoslavien. Også i andre europæiske lande blev krigshistorien som udgangspunkt formet som en heroisk samlende narrativ, der i højere grad skulle bidrage til statslig genopbygning og genetablering af sammenhængskraft end til en indgående forståelse af krigens problematiske og ufine sider.¹¹ Men de omfattende interne massakrer udgjorde en særlig udfordring for de jugoslaviske historieforfattere.

I de store heroiske narrativer om Partisankrigen blev krigens massakrer kun nævnt i enkelte sætninger, som en del af den almindelige baggrundsviden om krigen eller som eksempler på besættelsesmagters og kollaboratørers bestialitet. Mens den egentlige krigsførelse blev betonet i de generelle historiske fremstillinger, druknede historien om krigens interne jugoslaviske massakrer så at sige i militærhistoriske udredninger.

MAGNUM CRIMEN OG MASSAKREHISTORIEN

Massakrerne blev dog ikke fortiet. I det første årti efter krigen produceredes et omfattende materiale af kildesamlinger og studier, som beskrev og dokumenterede massakrer og krigsforbrydelser fra jugoslaviske fascistiske og kollaboratørers side. I

⁷ Dimić 1996; Gross 1966; Höpken 1994.

⁸ Se f.eks. Tito 1948.

⁹ Tito 1951.

¹⁰ Ćubelić og Milostić 1963 (11. udg., genoptryk af 2. reviderede og udvidede udgave, Zagreb 1952); Marjanović & Morača 1958.

¹¹ Bosworth 1993; Judt 1992.

særdeleshed blev Ustasha-bevægelsen og dens forhold til den katolske kirke udforsket. Det var især disse bøger om Ustasha, som skulle blive genudgivet i 1980'erne.

Et af de første og mest detaljerede studier af Ustasha og den katolske kirke var Viktor Novaks *Magnum Crimen*, mere end 1100 siders beskrivelser, analyser og omfattende kildeafskrifter, som blev trykt i 1948. Hensigten med *Magnum Crimen*, der bar undertitlen "et halvt århundredes klerikalisme i Kroatien" var at undersøge og beskrive den katolske kirkes rolle under besættelsen af Jugoslavien. Som udgangspunkt stillede Novak sig umådeligt kritisk over for den katolske kirke, som efter hans vurdering havde vist sit sande ansigt under krigen ved at alliere sig med Ustasha for med alle midler, inklusiv blodig terror og koncentrationslejre, at arbejde for et totalt katolsk Kroatien.¹² Alliancen mellem Ustasha og den katolske kirke er et helt centralt tema i *Magnum Crimen*. Bogen indeholder lister og biografier over katolske præster, munke, lærere og lægbrødre, som støttede og til tider deltog aktivt i massakrer på serbere. Nogle var regulære medlemmer af Ustasha-bevægelsen.¹³ Samarbejdet fungerede, ifølge Novak, også i den øverste top af Ustashas og den katolske kirkes hierarki, og Ustasha-staten fremstilles som et fælles projekt for Ustashas øverste leder Ante Pavelić og Zagrebs ærkebiskop Alojzije Stepinac.¹⁴

Novak lægger ikke fingrene imellem i sin beskrivelse af Ustashas og den katolske kirkes fremfærd. Han gør rede for forfølgelsen af det serbisk-ortodokse præsteskab, og han nævner talrige eksempler på massakrer og overgreb begået mod serbere i Kroatien og Bosnien.¹⁵ Han beskriver, hvordan terror, tortur og masse mord på tusinder af landsbyboere blev brugt til at skabe et psykologisk pres, som skulle få ortodokse serbere til at konvertere til katolicismen – eller flygte. Novak nævner også eksempler på, at indkaldelser til konvertering blev brugt til at samle serbere, som derpå blev massakreret, eller til at indfange unge piger, som blev låst inde i serbiske kirker, voldtaget og myrdet.¹⁶ I Novaks fremstilling er de primære ofre for Ustashas og den katolske kirkes forbrydelser åbent defineret som serbere, selvom det fremhæves, at også Partisanbevægelsens støtter blev udsat for terror.

Magnum Crimen er et eksempel på, at interne jugoslaviske massakrer og krigsforbrydelser sagtens kunne omtales og endda beskrives i uhyggelig detaljegrad. Den etniske og religiøse motivation kunne også udmærket fremhæves. At en så omfattende og detaljeret fremstilling af interne jugoslaviske massakrer kunne udkomme var på ingen måde et tilfælde. De jugoslaviske trykkerier var statskontrollerede, så bogen var ikke kommet ud, hvis kommunisterne ikke ønskede det. Det var heller ikke en marginal figur, som stod bag denne fremstilling. Skønt Novak tilhørte det gamle borgerlige historikermiljø fra mellemkrigstiden, var han højt respekteret i

¹² Novak 1986, XII-XIII (først trykt i Zagreb 1948).

¹³ Novak 1986, 662-678.

¹⁴ Novak 1986, 784.

¹⁵ Novak 1986, især 617f, 645ff.

¹⁶ Novak 1986, f.eks. 685.

det socialistiske Jugoslavien.¹⁷ *Magnum Crimen* blev anmeldt med stor ros og ærbødighed i det jugoslaviske historiske tidsskrift *Istoriski Časopis*, hvor Novak selv var redaktør.¹⁸

Selvom Novaks bog i udpræget grad tematiserede interne jugoslaviske massakrer, må den altså have bekommet det kommunistiske regime vel. Det kan der være flere grunde til: For det første bidrager de detaljerede redegørelser til at fremhæve, hvor uhyrlige partisanernes modstandere var, og dermed hvor nødvendig og kærkommen partisanernes sejr var. For det andet er *Magnum Crimen* en voldsom anklage mod den katolske kirke i Kroatien. Og den havde de jugoslaviske kommunister et udpræget fjendtligt forhold til, både fordi de som gode kommunister var modstandere af religion generelt, og fordi den katolske kirke havde vist sig langt vanskeligere at kontrollere end Jugoslaviens øvrige religiøse samfund.¹⁹ *Magnum Crimen* indgår således i flere forskellige former for historiebrug.²⁰ Forfatterens egen brug af historien i værket er dels grundlæggende akademisk; han er interesseret i at komme til bunds i spørgsmålet om den katolske kirkes rolle under Anden Verdenskrig. Men den er afgjort også moralsk; Novak er indigneret og mener, at den katolske kirkes gerninger bør udstilles og huskes, så den i hvert fald principielt drages til ansvar. For Jugoslaviens kommunistiske regime kunne den historie, der fremlægges i *Magnum Crimen* bruges på anden vis, dels politisk i konflikten med den katolske kirke og dels ideologisk legitimerende; Viktor Novaks fremhævelse af de rædsler, som Ustasha-regimet og besættelsesmagterne udførte i Jugoslavien, bidrog til at få partisanernes modstandskamp til at fremstå både glørværdig og dybt nødvendig.

Magnum Crimen var langt fra det eneste værk, der behandlede Anden Verdenskrigs jugoslaviske massakrer. Der blev udgivet studier og kildesamlinger om bl.a. Ustashes massedrab og koncentrationslejre og den katolske kirkes rolle og relation til Ustasha-staten.²¹

Det kommunistiske Jugoslaviens historiekultur kunne altså sagtens rumme historieskrivning om massakrer og folkemord, blot den holdt sig indenfor rammerne af det narrativ om Partisaneringen, som kommunistpartiet havde dikteret. Massakrerne kunne således udmærket indgå i den politiske og ideologiske historiebrug, som kendetegnede kommunisternes behandling af Anden Verdenskrigs historie. Væsentligt er det også, at forfatterne til fremstillingerne var ideologisk troværdige fra et kommunistisk perspektiv. Viktor Novak opfattedes som progressiv trods hans borgerlige baggrund, mens andre forfattere til bøger om Ustashes forbrydelser var veletablerede kommunister, der havde sluttet sig til partiet før krigen begyndte.

¹⁷ Stojančević 1977, 5-7.

¹⁸ *Istoriski Časopis* 1949-1950, 268-271.

¹⁹ Alexander 1979, 70ff.

²⁰ Ang. forskellige typer historiebrug, se Karlsson 2003, 38-43.

²¹ Se Sindbæk *in press*.

Der er dog nogle ting, som ikke kunne skrives i disse massakrehistorier: For det første kunne de ikke bebrejde et jugoslavisk folk, den kroatisk nation for eksempel, som sådan. De jugoslaviske folkeslag og det arbejdende folk kunne ikke drages til ansvar, uanset at en væsentlig del af de nationalistiske politikker, der lå bag en del af massakrerne, involverede Jugoslaviens almindelige bondebefolkning. Skyld måtte i stedet lægges hos borgerskabet, fascisterne og kirken. For det andet kunne de ikke diskutere partisanernes krigsforbrydelser. Her er der reelt tale om fortællelse. Partisanernes forbrydelser under krigen, eufemistisk omtalt som 'venstrefrigørelser' eller befrielseskampens 'krise', begyndte først at blive emne for historiske undersøgelser i 1970'erne, og da var det stadig uhyre problematisk at rejse disse spørgsmål.²² De omfattende massakrer på partisanernes modstandere ved krigens afslutning, senere omtalt i kroatisk historiekultur som "Bleiburg-massakren" og "Križni put" (korsvejen), blev ikke nævnt i jugoslavisk historiekultur før 1990.²³

HISTORIEKULTUR OG SAMFUND, 1948-1986

Partisanekrigen forblev det socialistiske Jugoslaviens vigtigste legitimerende myte, men bortset fra det undergik det jugoslaviske samfund og jugoslavisk historiekultur i perioden mellem den første og den anden udgivelse af *Magnum Crimen* en række forandringer, som er afgørende for forskellene i betydning mellem de to udgaver og mellem den historiebrug, der blev gjort af de to.

Jugoslaviens brud med Kominform i 1948 førte i første omgang til politiske udrensninger og et yderligere undertrykkende sikkerhedsregime indadtil. Bruddet muliggjorde imidlertid også et opgør med stalinistiske principper allerede fra de tidlige 1950'ere og skabte plads til en udpræget national og patriotisk linje i jugoslavisk kommunisme. Udelukkelsen fra Kominform tvang desuden det jugoslaviske regime til at søge økonomiske og sikkerhedsmæssige alliancer i USA og Vesteuropa. Jugoslavisk udenrigspolitik måtte revideres; landet fandt en ny placering mellem den Kolde Krigs to blokke og åbnede grænserne for vesteuropæisk og amerikansk påvirkning. 1960'erne og 1970'erne er formodentlig den stolteste og mest selvtilfredse periode i det socialistiske Jugoslaviens historie. Den politiske magt var stabilt anbragt i hænderne på et regime, der forfægtede sin egen version af kommunisme under parolen 'selv-forvaltningsocialisme'. Jugoslavien var desuden i en prestigefyldt international position som en af lederne af den alliancefrie bevægelse og balancerede mellem den kapitalistiske og den kommunistiske blok.

Den indenrigspolitiske udvikling frem til 1980'erne var præget af gentagne forsøg på økonomiske reformer. Den liberale fløj i det jugoslaviske kommunistforbund havde gennemtvunget en grad af privatsfære og kapitalisme i den jugoslaviske økonomi. Skønt velstanden i betydelig grad var baseret på internationale lån, var leve-

²² Kamberović 2006, 25-29.

²³ "Križni put" henviser til Jesu lidelsesvandring med korset og betegner her tvangsmarcher mellem fangelejre.

standarden i Jugoslavien høj i forhold til det øvrige kommunistiske Østeuropa. Også statens opbygning blev forandret. Som udgangspunkt var den jugoslaviske socialistiske stat oprettet som en formel føderation af seks delrepublikker, som gjorde det ud for de jugoslaviske nationers hjemlande, og to provinser, hvor store mindretalsgrupper, eller nationaliteter, levede.²⁴ I praksis var staten dog stærkt centraliseret. Men i løbet af 1960'erne og de tidlige 1970'ere blev den jugoslaviske føderale stat gradvist decentraliseret i overensstemmelse med ideerne om økonomisk og politisk selvforvaltning og for at imødekomme republikkers og nationale elitors ønske om mere selvstyre. Med konstitutionen fra 1974 opnåede de jugoslaviske delrepublikker og provinser udstrakt selvstyre, og da kommunistforbundet samtidig også blev decentraliseret, blev centralregeringens magt stort set begrænset til finans-, udenrigs- og forsvarspolitik.

Alt dette smittede af på jugoslavisk historiekultur. På grund af dens korte glansperiode i Jugoslavien nåede stalinismen aldrig at gennemtrænge historikermiljøet. Alligevel blev historieforskning og -skrivning overvåget af kommunisterne via ideologiske kommissioner for historie, og historikerforbund i alle republikker havde til opgave at påvirke historikermiljøet politisk og ideologisk.²⁵

I løbet af 1960'erne og 1970'erne voksede det jugoslaviske historikermiljø markant, både på grund af langt større økonomiske ressourcer, og som følge af et kraftigt udbygget uddannelsessystem, hvor historieundervisning spillede en væsentlig rolle. Særlig vægt blev lagt på den nyeste historie, og forskningsinstitutioner med tætte forbindelser til det kommunistiske parti blev oprettet i alle delrepublikker.²⁶ På universiteter i alle delrepublikker og provinser uddannedes historieundervisere og forskere, som i stedet for erfaring fra Partisanekrigen havde meriteret sig ved teoretisk og metodisk træning.²⁷ Historikermiljøet blev således gradvist institutionaliseret og professionaliseret.

Samtidig med historiefagets professionalisering og ekspansion, blev historikerne opdelt i individuelle forskningsmiljøer, tilknyttet hver sin delrepublik eller provins, med egne forskningsinstitutioner og ekspertisefelter, som i praksis oftest var regional eller national historie. En konsekvens heraf var, at historieforskningen i højere grad kunne tage udgangspunkt i regionale og nationale perspektiver. Dermed opstod, parallelt med den fælles jugoslaviske historiekultur, nationale og regionale historiekulturer.²⁸

Jugoslaviske historiedebatter i 1960'erne og 1970'erne bærer tydeligt præg af denne nationale opdeling af historikermiljøet. Specielt spørgsmål om nationsdan-

²⁴ De nationalt baserede republikker var Slovenien, Kroatien, Serbien, Montenegro og Makedonien. Undtagelsen var Bosnien, som ikke havde et national flertal. Provinserne var Kosovo og Vojvodina.

²⁵ Stanković og Dimić 1996, 239-240.

²⁶ Gross 1966, 242-245.

²⁷ Djordjević 1969, 250-251.

²⁸ Se f.eks. Kačavenda 1984, 211-212.

nelse, nationale ideologier og de forskellige nationers forhold til det jugoslaviske projekt førte til skarpe polemikker, og Tito og andre repræsentanter for kommunistforbundet fandt det gentagne gange nødvendigt at kritisere historieskrivningen for dens borgerligt nationalistiske tendenser.²⁹ Til tider blev historikere afskediget og forhindret i at publicere, eller hele forskningsinstitutioner kom under tæt politisk kontrol.

Væksten og professionaliseringen af de historiske forskningsmiljøer muliggjorde en ny tilgang til den mytologiske historie om Anden Verdenskrig. Gennem 1970'erne stod især historikere fra Zagreb bag akademisk fremragende kildebaserede studier af Ustasha-bevægelsen og dens forbrydelser, mens især Beograd-historikere udgav mere synteseprægede fremstillinger af krigen, hvori også de interne nationale kampe mellem forskellige jugoslaviske grupper blev fremhævet. Ustahas og Chetnikkers forbrydelser blev også bearbejdet i populærkultur. Særligt den provokerende jugoslaviske filmscene stod bag chokerende fremstillinger af interne jugoslaviske massakrer.³⁰ Kun partisanernes egne forbrydelser kunne fremdeles ikke tematiseres i den jugoslaviske offentlighed.

Med overgangen til 1980'erne blev Jugoslavien kastet ud i en dyb politisk og økonomisk krise. Titos død i maj 1980 skabte som udgangspunkt opbakning til det jugoslaviske projekt, til "Titos arv" og til "broderskab og enhed" mellem de jugoslaviske folk. Men allerede i 1983 måtte partiledelsen erkende, at de økonomiske vanskeligheder krævede ekstraordinære indgreb. Inflation og arbejdsløshed steg, mens den levestandard, som havde været en væsentlig legitimerende faktor for det jugoslaviske regime, faldt. De politiske ledere var ude af stand til at samarbejde på tværs af delrepublikkerne, og centralregeringen, svækket af de foregående årtiers decentraliseringer, kunne ikke tvinge dem.

I 1981 førte studenteroptøjer og krav om national ligestilling til omfattende uroligheder i Serbiens autonome provins Kosovo. Nationale spørgsmål kom dermed igen på dagsordenen i den jugoslaviske føderation. I midten af 1980'erne var fremtrædende grupper af intellektuelle, særligt i Serbien og Slovenien, optaget af nationale spørgsmål og forfægtede, hvad de så som deres nationers essentielle interesser.³¹

Krisen og den manglende udsigt til en løsning underminerede regimets troværdighed, mens kunstnere og intellektuelle, særligt i Beograd og Ljubljana, satte spørgsmålstejn ved det socialistiske system, regimets brud på menneskerettighederne og fraværet af ytringsfrihed og demokrati. Ydermere stod historiske myter og ikoner for fald: i fag- og skønlitteratur udstilledes mørke sider af den jugoslaviske kommunistes historie, herunder den lidet demokratiske magtovertagelse i 1945, fangelejrene for de jugoslaviske kommunister, der mistænkedes for at sympa-

²⁹ Marković 2001; Petrović 1978.

³⁰ Sindbæk *in press*, kap. 6 og 7

³¹ Dragović-Soso 2002, 162-205.

tisere med Stalin og Sovjetunionen i 1948, og småskandaløse sider af Titos person, bl.a. overdrevet vellevned eller hans deltagelse i den Østrig-Ungarske hærs offensiv mod Serbien under Første Verdenskrig.³²

Også Anden Verdenskrig og dens forbrydelser i Jugoslavien blev taget op til fornyet overvejelse i skønlitteratur og drama. Generelt fortalte disse værker ikke meget nyt; som nævnt var mange af krigens jugoslaviske massakrer, partisanernes egne forbrydelser undtaget, blevet udforsket og fremstillet af historikere og kunstnere igennem 1970'erne. Det afgørende nye i disse værker var, at de i deres genfortælling af krigens begivenheder satte grundlæggende spørgsmålstejn både ved det jugoslaviske projekt og ved det socialistiske system, dels ved at kritisere kommunisternes forvaltning af fortiden, dels ved at sætte udpræget fokus på den nationale side af krigens forbrydelser og lidelser, og endelig ved subtilt at drage paralleller mellem krigens rædselsregimer og den jugoslaviske kommunisme.³³

Også de religiøse samfund bidrog til diskussionerne om Anden Verdenskrig. Den kroatiske katolske kirke opfordrede til rehabilitering af Alojzije Stepinac, som havde været kardinal i Zagreb under krigen, og som i 1946 var blevet dømt for højforræderi pga. samarbejde med Ustasha og sendt i fængsel og senere husarrest.³⁴ I den katolske kirkes øjne var Stepinac offer for kommunistisk terror og skueprocesjura. Samtidig holdt den serbisk ortodokse kirke mindegudstjenester i landsbyen Jasenovac, hvor Ustashes koncentrationslejr havde ligget, og den serbiske kirkes avis, *Pravoslavlje*, trykte beretninger om serberes lidelser under Ustasha-regimet og forbandt dem til konflikten mellem serbere og albanere i Kosovo.³⁵

Udfordringen af kommunisternes officielle historie bidrog til en gradvis delegitimering af både regimet og dets historieskrivning. Som følge heraf opstod i løbet af 1980'erne en form for legitimitetsvakuum i jugoslavisk historiekultur: en hvilken som helst historisk udlægning kunne opfattes som mindst lige så troværdig som den manipulerede kommunistiske historieskrivning.³⁶ Vejen lå derfor åben for en gennemgribende omtolkning af jugoslavisk historie med fokus på nationale ofre.

GENBRUG AF MASSAKREHISTORIEN

I løbet af 1980'erne engagerede jugoslaviske, særligt serbiske, historikere sig i hidtil uset omfang i spørgsmål om folkemord, ofre og koncentrationslejre.³⁷ På det felt var serbisk historieforskning ikke væsentligt anderledes end den akademiske verden i Vesteuropa og Nordamerika: I de første årtier efter Anden Verdenskrig havde ofre og folkemord ikke fyldt meget i historieskrivningen. Internationalt såvel som

³² Ramet 1985.

³³ Sindbæk *in press*, kap. 8.

³⁴ Perica 2002, 148-149.

³⁵ Radić 2000, 255; Jevtić 1985 (genudgivelse af de oprindelige beretninger i *Pravoslavlje*, november 1983 – februar 1984).

³⁶ Marković og Milićević 2007, 145-146.

³⁷ Mirković 2000, 297, 323.

i Jugoslavien handlede krigshistorie om strategi, politik og nationalstater snare end individer som ofre for Aksemagternes aggression.³⁸ Men fra 1970'erne og i 1980'erne voksede interessen for Holocaust og folkemord.³⁹

Den serbiske folkemordshistorie fik imidlertid en væsentlig anderledes indenrigspolitisk vægt, fordi den fokuserede på interne jugoslaviske massakrer, et følsomt tema, som uvægerligt måtte påvirke nationale relationer internt i Jugoslavien. I midten af 1980'erne var Anden Verdenskrigs massakrer og det nationale offerperspektiv godt på vej til at dominere historieforskningen, særligt i Serbien. I 1984 oprettede Det serbiske Videnskabsakademi en komité, der havde til opgave at "samle materiale om folkemord mod det serbiske og andre jugoslaviske folk i det 20. århundrede".⁴⁰ Ustashas største koncentrationslejr, Jasenovac, som skulle blive et centralt tema i den jugoslaviske folkemordshistorie, var emne for omfattende forskning og debat.

Det var i denne sammenhæng, at *Magnum Crimen*, Viktor Novaks mammutværk om Ustashas forbrydelser og om den katolske kirkes medansvar, blev genudgivet i 1986. Genudgivelsen var identisk med den oprindelige udgave, hvad format og tekst angår. De eneste tilføjelser var en kort "bemærkning til anden udgivelse" og et nyt forord af Jakov Blažević, der havde været anklager ved retssagen mod Stepinac i 1946 og siden besiddet en række topposter i det kroatisk kommunistparti. I de indledende bemærkninger skrev redaktøren bag genudgivelsen, at "de temaer og ideer, som prof. dr. Viktor Novak taler om i denne bog, er i dag meget aktuelle, særligt hvad angår Jugoslavien". Han understregede derefter de pointer, som han anså for bogens væsentligste, nemlig den katolske kirkes ansvar for ødelæggelsen af den jugoslaviske stat og for Ustashas folkemord mod serbere i Kroatien og Bosnien under Anden Verdenskrig. Desuden påpegede han muligheden for, at historien skulle gentage sig, eller at de besejrede skulle efterstræbe en revanche.⁴¹

Blažević' forord gentog disse synspunkter og fremhævede, at genudgivelsen af *Magnum Crimen* var nødvendig for at sikre den historiske erindring, for at markere at dette aldrig må gentage sig, og fordi "de mørkets kræfter, som denne bog taler om, stadig lever."⁴² Ved at fremhæve nødvendigheden af at kende og erindre den katolske kirkes rolle under Anden Verdenskrig og samtidig understrege, at disse kræfter fremdeles var til stede, brugte *Magnum Crimens* genudgivere historien til at fremhæve og udlægge spørgsmål i nutiden; Folkemordet mod serbere under Anden Verdenskrig skulle huskes, når man fortolkede de øjeblikkelige udviklinger i Jugoslavien. Hvis fortiden på denne måde var nøglen til forståelse af nutiden, antydedes det også, at fornyet folkemord var, hvad serbere kunne forvente af fremtiden.

³⁸ Wyman 1996a, xix-xxiii.

³⁹ Fein 1993, 5.

⁴⁰ SANU 1985, 188, 179.

⁴¹ Filimović 1986, V.

⁴² Blažević 1986, XVII.

Genudgivelsen af *Magnum Crimen* blev budt velkommen i den serbiske presse. Journalist Ljiljana Bulatović fra det serbiske ugemagasin *NIN* roste genudgivelsen, dels på grund af bogens vigtige indhold, og dels fordi hun, i lighed Blažević, vurderede, at den kroatiske klerikalismes mørke kræfter fremdeles var i live. Men samtidig blev bogen også mødt med en mærkværdig forestilling om, at dette var hidtil hemmeligholdt viden, som nu endelig blev tilgængelig. Ifølge Bulatović sagde rygter, at bogens første oplag på 4000 eksemplarer i 1948 blev opkøbt umiddelbart efter offentliggørelsen og derpå destrueret af den katolske kirke.⁴³

Der var en tydeligt anti-katolsk linje i diskursen omkring genudgivelsen af *Magnum Crimen*. Den var heller ikke den eneste (gen)udgivelse, der, i hvert fald til dels, fik denne vinkel. I Serbien i anden halvdel af 1980'erne blev en række studier og kildesamlinger, som først udkom i 1940'erne og 1950'erne, og som handlede om Ustasha og den katolske kirke, genudgivet eller genoptrykt som dele af nye udgivelser.⁴⁴

Selvom disse udgivelser om Ustasha og den katolske kirke som hovedregel bestod af gammelt og allerede publiceret materiale, hævdede deres ophavsmænd, at de repræsenterede et vigtigt, som oftest "fortiet", materiale. Fortielsesargumentet er umiddelbart absurd, eftersom bøgerne jo selv refererer lange lister af gamle udgivelser, og forfatterne åbenlyst havde været i stand til at få dem i hænde. Det er indlysende, at Ustashes forbrydelser og den katolske kirkes indblanding på ingen måde var fortiet i Titos Jugoslavien, nærmest tværtimod. Debatten må altså delvist handle om noget andet, noget i genudgivelsernes samtid, som aktualiserede denne historie.

En væsentlig årsag til, at serbiske historikere fandt det nødvendigt igen at tematisere den katolske kirkes medansvar for Ustashes forbrydelser skal søges i den katolske kirkes egne bestræbelser i starten af 1980'erne på at rehabilitere biskop Stepinac. Dømt for landsforræderi og kollaboration med Ustasha i 1946 var Stepinac blevet symbol på samarbejdet mellem Ustasha og den katolske kirke. Rehabiliteringen af Stepinac nævnes specifikt i Blažević' indledning til *Magnum Crimen* som en rehabilitering af forbrydelser og som et tegn på, at den kroatiske klerikalisme var på vej tilbage.⁴⁵

Den katolske kirke og kroatisk nationalisme fik skylden for, hvad serbiske folke-mordshistorikere så som bevidste forsøg på at forhindre udforskningen af Ustashes forbrydelser, Jasenovac i særdeleshed. Ved et forskningsmøde i museet i Jasenovac i 1984 hævdede arrangørerne, at både forskere og journalister skrev uansvarligt og manipulerende om Jasenovac, og at det hang sammen med "en stank af aggressiv klero-nationalisme".⁴⁶ Dette var åbenlyst en henvisning til kroatisk nationalisme og

⁴³ Bulatović 1986, 35-37.

⁴⁴ Sindbæk *in press*, kap. 9.

⁴⁵ Blažević 1986, XXIV.

⁴⁶ Borović 1985, 7.

til dens forbindelse til den katolske kirke. For en væsentlig del var genudgivelserne og tematiseringen af Ustashas folkemord og katolsk medansvar rettet imod, hvad der i serbisk historiekultur opfattedes som rehabilitering af den katolske kirke og af kroatisk nationalisme. Bag dette lå også den nationale polarisering mellem jugoslaviske republikker og jugoslaviske historiekulturer i anden halvdel af 1980'erne. Påstanden, at Ustashas forbrydelser og kirkens rolle var bevidst fortiet, enten fra katolsk side eller fra det kroatiske samfund generelt, bed sig fast i den serbiske debat og bidrog til aktualiseringen af folkemordshistorie i offentligheden. Anklagerne om fortielse spillede på indignation over, hvad der oplevedes som manglede anerkendelse af tragedien og dens ofre. Men de tjente også til at sætte en agenda og styrke et nationalt serbisk perspektiv på det, der engang var jugoslavisk historie.

Påstanden om fortielse virker, som sagt, mærkværdig i betragtning af det omfattende publicerede materiale, som genudgivelserne selv bevidner. Men hvis man ser på genudgivelsernes form og tematisering, bliver det klart, at de ikke blot er genoptryk, men at de også har en anden og yderligere dagsorden. Skønt materialet i vidt omfang var det samme, som var publiceret efter krigen, var det anderledes introduceret og sat i nye tematiske rammer; det, som engang havde været beviser på besættelsesmagternes forbrydelser mod de jugoslaviske folk, blev til vidnesbyrd om folkemord begået af den katolske kirke og kroatisk chauvinister med den serbiske nation som absolut primær offergruppe.

Det var præcis dette etniske aspekt af krigen, som var nedtonet i den kommunistiske udlægning af forbrydelserne. Nationale konflikter havde været en central del af den jugoslaviske krigs virkelighed og en væsentlig motivation for flere af krigens parter. Med deres nedtoning opstod et forklaringsmæssigt hul i de kommunistiske beretninger om Anden Verdenskrig. 40 år efter krigen kunne disse begivenheder ikke forklares tilfredsstillende ud fra et patriotisk klassekampsperspektiv. Her trådte den serbiske folkemordshistorie til med en revision af historien, hvori nationale ideologier, konflikter og ofre fik en fremtrædende position. Det er netop en essentiel del af historiefagets natur at udforske utilstrækkeligheder i historiske forklaringer. Set i dette lys var den revision af historien, som serbiske historikere lagde op til i 1980'erne, både legitim og nødvendig.

Bag den serbiske re-tematisering af den jugoslaviske historie om Anden Verdenskrigs massakrer ligger altså for det første, en historiefagligt set tiltrængt revision af en manipuleret kommunistisk historieskrivning; for det andet, en anledning i form af den katolske kirkes forsøg på at rehabiliterer ærkebiskop Stepinac, hvilket provokerede en frygt for rehabilitering af Ustasha-regimet og en dertil forbundet modvilje mod kroatisk nationalisme; og for det tredje, en generel international orientering mod offer- og folkemordshistorie, som også gjorde sig gældende i Serbien. Endelig var det en forudsætning, at det overhovedet blev muligt at betvivle og omskrive den kommunistiske historie. Det kommunistiske regimes svækkelse, decentraliseringen af den føderale republik i nationale enheder og de forholdsvis frie forhold for intellektuelle i Serbien i 1980'erne muliggjorde dette.

Men netop den fortsatte opsplitning af den føderale jugoslaviske stat og den stadig skarpere polarisering mellem nationale enheder gjorde også re-tematiseringen af jugoslavisk massakrehistorie til meget andet end en nødvendig og legitim revision af historien. I slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne tog nye nationalistiske regimer i de postjugoslaviske stater historien om Anden Verdenskrigs jugoslaviske krigsforbrydelser og massakrer op på ny og brugte den præcis så selektivt og instrumentelt, som kommunisterne i sin tid havde gjort.

Bestræbelserne inden for serbisk historiekultur på at tage Anden Verdenskrigs massakrer op til fornyet overvejelse blev som udgangspunkt budt velkommen i Kroatien.⁴⁷ Men med den fortsatte nationale polarisering af den jugoslaviske føderation i slutningen af 1980'erne, forårsaget ikke mindst af Milošević-regimets aggressive nationalisme og underminering af den føderale konstitution, blev den serbiske tematisering af folkemordshistorien i stigende grad opfattet som en del af en fjendtlig nationalistisk retorik. Kroatiske historikere kom til at se diskussionen af Ustasas folkemord som en generel kritik af kroater og kroatisk national identitet og religion.⁴⁸

I Kroatien blev det i 1990 muligt at udforske spørgsmålet om de forbrydelser, partisanerne begik mod deres modstandere ved krigens afslutning. Bleiburg-massakren og Križni Put blev dominerende temaer i kroatisk offentlighed.⁴⁹ Samtidig blev Ustasas forbrydelser nedtonet, og skønt den nationalistiske regering ikke ligefrem rehabiliterede Ustasha-staten, fik den heller ikke effektivt taget afstand fra den.

I starten af de jugoslaviske krige i 1990'erne blev den serbisk dominerede jugoslaviske hær omtalt i kroatisk medier som "den serbiske chetnik-hær", mens serbisk tv omtalte de kroatisk styrker som "Ustasha" eller "Tudjans sorte legioner", en henvisning til en Ustasha-enhed berygtet for særligt bestialske massakrer.⁵⁰ I 1992, i forbindelse med diskussioner i det serbiske parlament om "det fornyede folkemord i den kroatisk neo-Ustasha republik" blev det besluttet at oprette et Museum for Ofre for Folkemord i Beograd.⁵¹ Regimet mistede snart interessen, så museet fik aldrig en udstilling, men fortsatte som forskningsinstitution og stod bag en række væsentlige udgivelser. Nogle publikationer var imidlertid sensationsorienterede og angav gigantiske tal for serbiske ofre, som i bedste fald var gisninger, og som i de værste tilfælde ikke engang svarede til resultater publiceret af museets egne forskere.⁵²

En videnskabeligt tiltrængt revision af historien om Anden Verdenskrigs jugoslaviske massakrer blev således brugt af politikere, medier og historikere til at

⁴⁷ Krušelj 1986, 29-30.

⁴⁸ Se f.eks. Krušelj 1989a; Krušelj 1989b; Boban 1990, 299-314.

⁴⁹ Sindbæk *in press*, kap. 9.

⁵⁰ Kuzmanović 1995, 95; Milošević: 1997, 112f; Thompson 1994, 71f.

⁵¹ Bulajić (red.) 2003, 481ff; Mirković 2003.

⁵² F.eks. Bulajić forord i Kumović 1997.

uddybe og legitimere en politisk konflikt mellem Jugoslaviens nationale grupper, således at de politiske uenigheder kom til at fremstå som blot endnu et led i en dybtgående, kontinuerlig og blodig national konflikt.

KONKLUSION

I 1940'erne og 1950'erne blev historien om massakrerne brugt af historieforfattere og politikere både til at forstå og skabe mening i en forfærdelig nærmeste fortid og til at legitimere det kommunistiske regime politisk og ideologisk. I 1980'ernes første halvdel blev massakrehistorien brugt af skønlitterære forfattere og historikere til at protestere mod den kommunistiske brug af historien og til at skabe en ny national og ikke-kommunistisk mening ud af Jugoslaviens Anden Verdenskrig. Dermed skabtes også en national fortid, som passede bedre til en national nutid. I løbet af 1980'ernes anden halvdel kom denne fremstilling af fortiden i stadig højere grad til at handle om nutiden; historikere og senere også politikere brugte historien til at mobilisere nationalistisk loyalitet ved at fremhæve og aktualisere nationale konflikter og trusler, der virkede yderligere relevante i et Jugoslavien præget af national uforsonlighed og konfrontation. De nye nationalistiske regimer i de post-jugoslaviske republikker brugte Anden Verdenskrigs historie til at fremstille egne nationer som ofre og til at legitimere krigsførelse og nye grænser.

Men det var ikke historiebrugen, der førte til Jugoslaviens sammenbrud. Historiebrugen i Jugoslavien indrettede sig oftest efter politiske vilkår. De mest omfattende ændringer i historiefremstillingerne var resultat af regimeskiftet og den jugoslaviske føderations sammenbrud, som ændrede de væsentligste ideologier fra kommunisme til nationalisme, og i varierende grad liberalt demokrati og markedsøkonomi. Den jugoslaviske føderation blev ødelagt af manglende konsensus blandt republikker og eliter om, hvordan staten skulle struktureres og reformeres. Politiske forandringer og konflikter mellem nationale og andre grupper påvirkede historieskrivning langt mere end historie har kunnet influere på politik og nationale relationer. Det frikender dog på ingen måde historikerne; historikernes rolle og brugen af Anden Verdenskrigs historie var langt fra uskyldig. Med forsimpning og manipulation bidrog begge dele til at skærpe og legitimere nationale og politiske konflikter.

LITTERATUR

- Alexander, Stella 1979, *Church and State in Yugoslavia since 1945*. London: Cambridge University Press.
- Banac, Ivo 1992, "The fearful asymmetry of war. The causes and consequences of Yugoslavia's demise", i *Daedalus*, 2, vol. 1992.
- Blažević, Jakov 1986, "Predgovor reprintu", i Novak 1986, VII-XXIV.
- Boban, Ljubo 1990, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 3*, Školska knjiga, Zagreb.
- Borović, Dobrila (red.) 1985, *Jasenovac 1984. Okrugli stol. (Materijali s rasprave)*, Spomen područje Jasenovac.
- Bosworth, R.J.B 1993, *Explaining Auschwitz & Hiroshima. History Writing and the Second World War, 1945-1990*. London: Routledge.
- Bulajić, Milan (red.) 2003, *Deset Godina Muzeja Žrtava Genocida*. Beograd.
- Bulatović, Ljiljana 1986, "Veliki greh", i: *NIN*, 9. Marts, 35-37.
- Čubelić, Tome & Milovan Milostić 1963, *Pregled historije narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Denich, Bette 1994, "Dismembering Yugoslavia: nationalist ideologies and the symbolic revival of genocide", *American Ethnologist*, 21, 2, 367-390.
- Dimić, Ljubodrag 1996, "Od tvrdnje do znanja", i *Vojnoistorijski Glasnik*, 1-2, 199-214.
- Dragović-Soso, Jasna 2002, *'Saviours of the Nation'. Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: Hurst.
- Djordjević, Dimitrije 1969, 'Yugoslavia. Work in Progress', i: Donald Cameron Watt, (red.) *Contemporary History in Europe*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Fein, Helen 1993, *Genocide: A Sociological Perspective*. London: Sage Publications.
- Fairclough, Norman 1992, *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Filimović, Slobodan 1986, "Napomene izdavača uz drugo izdanje", i: Novak 1986.
- Gross, Mirjana 1966, "Die Jugoslawische Geschichtswissenschaft von heute", *Österreichische Osthefte*, 8, 238-245.
- Hayden, Robert M. 1994, "Recounting the Dead. The Rediscovery and Redefinition of Wartime Massacres in Late- and Post-Communist Yugoslavia", i: Rubie S. Watson, (red.), *Memory, History and Opposition under State Socialism*. Santa Fe: School of American Research Press, 167-184.
- Hubbard, William H. et al. (eds.) 1995, *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Höpken, Wolfgang 1994, "Von der Mythologisierung zur Stigmatisierung: "Krieg und Revolution" in Jugoslawien 1941-1948 im Spiegel von Geschichtswissenschaft und historischer Publizistik", i E. Schmidt-Hartmann (red.) *Kommunismus und Osteuropa. Perspektiven und Interpretationen im Wandel*. München: R. Oldenbourg Verlag, 165-201.
- Jevtić, Atanasije 1985, *Od Kosova do Jadovna. Putni zapisi Jeromanaha Atanasija Jevtića*, Beograd: Prosveta.
- Judt, Tony 1992, "The past is another country: myth and memory in postwar Europe", *Daedalus*, 121, No. 4, pp. 83-118.
- Kačavenda, Petar 1984, "Dvadeset pet godina Instituta za savremenu istoriju, 1958-1983", *Istorija XX Veka*, 2, 1-2.
- Kamberović, Husnija 2006, "Najnoviji pogledi na Drugi svetski rat u Bosni i Hercegovini", i Husnija Kamberović (red.), *60 godina od završetka Drugog svetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, Sarajevo: Institut za istoriju, 25-35.
- Karlsson, Klas-Göran 2003, "The Holocaust as a Problem of Historical Culture. Theoretical and Analytical Challenges", i: Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (eds.), *Echoes of the Holocaust*. Lund: Nordic Academic Press, 9-57.
- Krušelj, Željko 1986, "Pakao u ravnici", i *Danas*, 6. Maj, 29-30.
- Krušelj, Željko 1989a, 'Bijeg iz paukove mreže. Intervju: Ljubo Boban', *Danas*, 9th of May, 11-14.
- Krušelj, Željko 1989b, 'Rasplitanje Jasenovačkog mita. Sugorvornici: Mirko Peršen', *Danas*, 7th of November, 22-24.
- Kumović, Mladenko 1997, *Hrvatska. Jasenovac. Sistem ustaških logora smrti/Croatia. Jasenovac. The system of Ustasha death camps*. Beograd: Muzej žrtava genocide.

- Kuzmanović, Jasmina 1995, "Media: The Extension of Politics by Other Means", i Sabrina Petra Ramet og Ljubiša S. Adamovich (eds.): *Beyond Yugoslavia. Politics, Economics, and Culture in a Shattered Community*, Boulder: Westview Press, 95.
- Marković, Predrag 2001, "Istoričari i jugoslovenstvo u socijalističkoj Jugoslaviji", *Jugoslovenski Istorijski Časopis*, 34, 1-2, 151-164.
- Marković, Predrag J. og Nataša Milićević 2007, "Serbian historiography in the time of transition. A struggle for legitimacy", *Istorija 20 veka*, 1, 145-167.
- Marjanović, Jovan & Pero Morača 1958, *Naš oslobodilački rat i narodno revolucija 1941-1945. (Istorijski pregled)*. Beograd: Prosveta.
- Mennecke, Martin 2009, "Genocidal violence in the Former Yugoslavia: Bosnia Herzegovina and Kosovo", i: Samuel Totten og Wiliam S. Parson (eds.): *Century of Genocide*. New York: Routledge.
- Milošević, Milan 1997, "The Media Wars", i: Jasminka Udovički og James Ridgeway (eds.): *Burn this house. The Making and Unmaking of Yugoslavia*, Duke University Press, Durham 1997, 112f.
- Mirković, Jovan 2000, *Objavljeni izvori i literatura o Jasenovačkim Logorima*. Beograd: Muzej Žrtava Genocida.
- Mirković, Jovan 2003, "Izdanja Muzeja Žrtava Genocida i građa o ljudskim gubicima u izdanjima Muzeja", i: Hans Georg Fleck og Igor Graovac (eds.), *Dijalog povjesničara / istoričara*. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 573-591.
- Mitrović, Andrej 1991, *Razgovor sa Klio. O istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji*. Sarajevo: Svjetlost.
- Myhre, Jan Eivind 1994, "Den Norske Historiske Kultur. Om sammenheng og fragmentering i norsk historieforskning", *Historisk Tidsskrift* (Oslo), 3, 320-337.
- Novak, Viktor 1986, *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Beograd: Nova Knjiga.
- Pavlowitch, Stevan K. 2008, *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia*, New York: Columbia University Press.
- Perica, Vjekoslav 2002, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford: Oxford University Press.
- Petrović, Michael B. 1978, "Continuing Nationalism in Yugoslav Historiography", *Nationalities Papers*, 6, 2, 161-177.
- Radić, Radmila 2000, "The Church and the Serbian Question", i: Nebojša Popov (red.): *The Road to War in Serbia, trauma and catharsis*, Budapest: Central European University Press, 247-273.
- Ramet, Pedro 1985, "Apocalypse Culture and Social Change in Yugoslavia", i: Pedro Ramet (red.), *Yugoslavia in the 1980s*. Boulder: Westview Press, 3-26.
- SANU 1985, *Godišnjak za 1984*. Beograd.
- Sindbæk, Tea in press, *Usable History? The theme of genocide in Yugoslav historical culture, 1945-2002*, Århus: Aarhus University Press.
- Stanković, Đorđe and Ljubodrag Dimić (1996), *Istoriografija pod nadzorom. Prilozi istoriji istriografije*, Beograd: Službeni List.
- Stojančević, Vladimir 1977, "Viktor Novak (10.II 1889 – 1.I 1977)", *Istoriski Časopis*, XXIV, 5-7.
- Thompson, Mark 1994, *Forging War. The media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina*, London: Article 19 International Centre Against Censorship.
- Tito, Josip Broz 1948, *Izgradnja nove Jugoslavije. Knjiga prva*. Beograd: Kultura.
- Tito, Josip Broz 1951, "Izvjestaj na V kongresu KPJ", i Josip Broz Tito: *Izgradnja nove Jugoslavije III*. Zagreb.
- Wyman, David S. 1996, "Introduction", Wyman (red.), 1996, xix-xxiii.
- Wyman, David S. (red.) 1996, *The World Reacts to the Holocaust*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

TEA SINDBÆK,
PH.D., POST.DOC,
INSTITUT FOR HISTORIE OG OMRÅDESTUDIER,
AARHUS UNIVERSITET.

ABSTRACT

Med fokus på *Magnum Crimen*, et monumentalt studie af den katolske kirkes rolle i den kroatiske Ustashabevægelses folkemordskampagne mod serbere, udforsker denne artikel, hvordan det jugoslaviske samfund og dets historikere fremstillede og brugte den problematiske historie om Anden Verdenskrigs interne jugoslaviske massakrer. *Magnum Crimen*, som første gang udkom i 1948, blev genudgivet i 1986 med en ny indledning, der fremhævede bogens udprægede relevans for øjeblikkelige forhold i Jugoslavien. Med udgangspunkt i begreberne *historiekultur* og *historiebrug* analyserer artiklen de forskellige måder, hvorpå historieskrivningen i *Magnum Crimen* blev brugt ved dens første og anden udgivelse. Der argumenteres for, at forhold og dynamikker indenfor jugoslavisk historiekultur gjorde *Magnum Crimen* til brugbar historie både i 1940'erne og i 1980'erne.